

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ

На правах рукопису

ВАЛЕВСЬКА Інна Анатоліївна

**КЛАСИЧНА ЄВРОПЕЙСЬКА МЕТАФІЗИКА
ЯК ЯВИЩЕ ІСТОРІКО-КУЛЬТУРНОГО РЯДУ**

спеціальність 09.00.05 історія філософії

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1996

1(091)

Дисертацією є рукопис

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00757208 (Т)

Робота виконана у відділі історії зарубіжної філософії
Інституту філософії НАН України

Науковий керівник -

доктор філософських наук,
професор, заслужений діяч
науки України ГОРДІЄНКО А.Т.

доктор філософських наук
ЛЯХ В.В.

Офіційні опоненти -

доктор філософських наук
ПАРАХОНСЬКИЙ Б.О.

кандидат філософських наук
ПІСТРИЙ І.В.

Провідна організація -

кафедра філософії та культурології
Державної Академії легкої
промисловості України

Захист відбудеться 27 грудня 1996 року на засіданні
Спеціалізованої вченої ради Д 01.25.06 в Інституті філософії НАН
України за адресою: м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
філософії НАН України.

Автореферат розіслано "27 листопада" 1996 року

Вчений секретар Спеціалізованої ради
кандидат філософських наук

Ситниченко Л.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан економічного, політичного та ідеологічного розвитку українського суспільства характеризується надзвичайно складними трансформаційними процесами у царині свідомості, світогляду, ціннісних орієнтацій поведінки. Сучасне українське суспільство -- це перехідне суспільство, де нові структури національної ідентичності та світогляду перебувають у стадії становлення.

Історичний вибір, який зробила сучасна Україна, -- це орієнтація на систему цінностей, де найважливішими складовими є демократія, ринкова економіка, вільна інтелектуальна діяльність, високий рівень захисту прав людини, що є засадовим для сучасної цивілізації. У доповіді Президента України з нагоди 5-ї річниці незалежності України зазначено, що українському суспільству вдалося вийти на європейську модель поведінки в державно-політичному і суспільному житті. В її основі -- толерантність і компроміс, політичний та ідеологічний плюралізм, свобода совісті, слова та інформації, багатоманітність у духовній сфері, які прийшли на зміну диктату, цензури та монополії однієї партії.

Ці слова надзвичайно співзвучні загальній атмосфері сучасних інтелектуальних шукань в українській філософській та політичній думці, які зводяться до загального прагнення окреслити ціннісно-смысловий каркас понять "європейська модель" мислення, державності, громадянського суспільства тощо, позаяк історичний вибір, який зробила Україна, -- це побудова суспільства, ґрунтованого на системах європейських цінностей.

Стосовно цього вивчення європейської інтелектуальної традиції, якщо можна так сказати, європейського типу мислення,

найважливішим складовим елементом якого була класична метафізика, є актуальним завданням.

Європейська класична метафізика була світоглядною та методологічною підвалиною базових політичних, економічних та суспільних цінностей сучасної європейської цивілізації. Вона "мовчазно" визначала перебіг розвитку європейської історії. Кожна нова доба в цій історії визначала своє місце через інтерпретацію досягнень класичної метафізики. Не стала винятком стосовно цього й сучасна доба.

Для української філософської думки опанування світоглядної та методологічної спадщини класичної європейської метафізики є актуальним, позаяк зараз триває активна робота щодо пошуків різного роду ідеологічних та світоглядних складників української державності. Це виявляється у появі різних концепцій "української ідеї", "ідеології державного будівництва", спробах адаптувати до української дійсності традиційні європейські ліберальні, соціал-демократичні або християнсько-демократичні доктрини. Можливим це стане лишень у тому випадку, якщо вдасться зрозуміти ціннісно-смысловий базис, на якому виросла будова сучасної європейської цивілізації, а саме класичну метафізику, її світоглядний та гуманітарний пафос.

Стан наукової розробки теми. Дослідження, присвячені аналізу класичних концепцій раціональності, є предметом постійної уваги вітчизняного та зарубіжного філософського співтовариства.

Праці, в яких досліджувався феномен класичної європейської метафізики, можна згрупувати за кількома аспектами. Передусім слід відзначити праці, присвячені дослідженню самої ідеї раціональності в європейській філософії (Н.С.Автономова, Б.Н.Бессонов, А.С.Богомолів, В.Бичко, Б.Т.Григорьян, П.С.Гуревич, Ю.А.Замошкін, Н.В.Мотрошилова, В.А.Подорога, М.А.Киссель). У центрі уваги дослідників перебувала концепція раціональності М.Вебера, а саме

інтерпретація тієї тези, згідно з якою формальна раціональність є базисом соціокультурної організації європейського суспільства (П.П.Гайденко, Ю.М.Давидов, А.Г.Здравомислов, В.В.Лях, О.Погорілий). Глибоко та всебічно досліджені загальні методологічні засади класичної метафізики (В.Ф.Асмус, В.В.Лазарев, В.О.Лекторський, М.К.Мамардашвілі, В.П.Нарський, Т.Й.Ойзерман, Б.Г.Кузнецов, Е.Ю.Соловйов, В.С.Швирьов). Велика увага приділялася також дослідженню і культурологічних вимірів класичної філософії (Ю.В.Воронцова, П.С.Гуревич, А.Я.Гуревич, Ю.М.Давидов, А.Ф.Зотов, А.Ракитов, В.Г.Федотова).

Слід також відзначити, що інтерпретація історико-культурного значення класичної метафізики репрезентована у працях Г.В.Ф.Гегеля, Л.Фейєрбаха, В.Віндельбанда, К.Маркса, Ф.Енгельса, а також у працях сучасних зарубіжних філософів М.Вебера, К.Мангейма, Х.Ортеги-і-Гассета, М.Хайдеггера, Г.-Х.Гадамера, Г.Марселя, Е.Гуссерля, Г.Маркузе, К.-О.Апеля, Ю.Хабермаса, К.Поппера.

Сучасна течія постмодерну зі своєю, багато в чому суперечливою установкою на реконструкцію "постметафізики" також сприяла звертанням сучасних західних інтелектуалів до переосмислення культурологічних, методологічних, світоглядних вимірів класичної метафізики. Яскравим прикладом тут можуть бути праці Ж.Дерріда, П.Рікьора, Р.Рорті, Ж.Льотара, З.Баумана, А.Хьослі.

Слід також назвати імена сучасних українських філософів, у працях яких досліджуються методологічні, світоглядні, а також культурологічні аспекти класичної європейської метафізики (Є.К.Бистрицький, В.Бичко, А.Т.Гордієнко, В.С.Горський, А.М.Єрмоленко, С.Б.Кримський, В.В.Лях, В.Шинкарук).

Аналіз дослідницької літератури показує, що вченими різних шкіл і напрямків виконана велика робота з вивчення феномена класичної метафізики у світоглядному та гносеологічному аспектах.

Відаючи належне науковій та світоглядній значимості праць, в яких досліджується феномен класичної метафізики, разом з тим не можна констатувати, що саме історико-культурний вимір цього феномена проаналізовано достатньо повно.

Термін "метафізика" є широко вживаним поняттям в історико-філософській літературі (найчастіше в контексті досліджень філософії Нового часу), проте як явище історико-культурного ряду, тобто як у своєму ціннісно-смісловому вимірі, термін "метафізика" найчастіше вживається в традиційному аспекті, тобто як щось протилежне "діалектиці". Ця ситуація є безпосереднім наслідком впливу на історико-філософські дисципліни методологічних установок філософської традиції радянського періоду. Згідно з цими установками, як відомо, метафізика та "метафізичний метод пізнання" є своєрідним утіленням усіх можливих недоліків практики філософської рефлексії.

Постав своєрідний парадокс: незважаючи на те, що тексти філософських творів доби Нового часу широко перекладені й доступні, а проте "завдяки" ідеологічному тискові саме класична метафізика як історико-культурний феномен є одним з найменш досліджених періодів в історії філософії. Фактично ми постали перед завданням наново осмислити цей період, але вже у більш широкому історико-культурному контексті.

Багато в чому залишилися нез'ясованими позитивна роль метафізики як практики запитання-відповіді та її роль у формуванні соціокультурних форм європейського суспільства. Для української філософії значення класичної метафізики як явища історико-культурного ряду та як світоглядної підвалини сучасної європейської цивілізації залишається ще недостатньо виявленим.

Виходячи з актуальності та недостатності розгляду зазначеного кола питань, пошукувач обрав їх як предмет дисертаційного дослідження.

Мета дослідження полягає у реконструкції культурологічного виміру класичної європейської метафізики як світоглядного та методологічного базису сучасного європейського суспільства.

Відповідно до зазначеної мети формулюються такі **дослідницькі завдання**:

- визначити зміст поняття "класична європейська метафізика";
- проаналізувати соціокультурні контексти становлення класичної європейської метафізики;
- показати головні методологічні теми метафізики як типу філософської доктрини;
- дослідити головні культурологічні причини деструкції доктрини метафізики;
- обґрунтувати культурологічні функції класичної метафізики в сучасній ситуації у філософії.

Методологічними засадами роботи є загальнонаукові принципи об'єктивності, історизму та системного аналізу. Дисертант використовував методологію як історико-філософського, так і соціально-філософського дослідження у комплексі таких відомих методологічних підходів, як порівняльний аналіз, соціально-культурна детермінація історико-філософського процесу.

Об'єктом дослідження є гносеологічні, методологічні та онтологічні концепції представників класичної метафізики, а також культурологічні виміри цих концепцій. **Предметом дослідження** є європейська класична метафізика як явище історико-культурного ряду.

У процесі проведення дослідження використовувалися такі джерела, як передусім філософські твори представників класичної європейської метафізики, а також монографічні дослідження та статті сучасних вчених, праці зарубіжних дослідників та сучасних українських вчених.

У науково-теоретичному аналізі класичної європейської метафізики як явища історико-культурного ряду дисертант використовував принципи світоглядного та історико-філософського аналізу, розроблені українськими вченими (праці В.Бойченка, М.О.Булатова, А.Т.Гордієнка, В.С.Горського, В.Куценка, В.В.Ляха, М.М.Мокляка, В.М.Нічик, В.Г.Табачковського, В.Шинкарука), та методологічні засади історико-філософського дослідження (праці В.Бичка, В.В.Кізіми, Б.О.Парахонського, В.С.Пазенка, В.А.Рижка).

Наукова новизна дослідження. У результаті системного аналізу європейської класичної метафізики, здійсненого на підставі інтерпретації творів як власне представників класичної метафізики, так і дослідницької літератури, в якій розглядається феномен класичної метафізики, була розроблена та обґрунтована система тез, яка розкриває сутність класичної метафізики як методологічного та світоглядного базису сучасної європейської культури.

У рамках цієї системи тез отримані такі результати, які характеризуються науковою новизною:

- запропоновано змістовне визначення метафізики як певного напрямку філософської рефлексії, яке створює ситуацію формування метафізичного (граничного) запитання. Метафізичне запитання окреслює просторово-часові та ціннісно-сміслові горизонти, в контексті яких вибудовується поняттєва структура мислення. Сумнів у граничних підвалинах світу й є, власне, метафізичне запитання. Зміни у практиці запитання-відповіді з необхідністю ведуть до зміни існуючої картини світу;

- доведено, що класична метафізика як явище європейської інтелектуальної історії виникла тоді, коли автор філософського твору почав ідентифікувати себе як європейця. європейське суспільство є єдиним в історії цивілізації типом суспільної організації, де здійснилася соціальна інституціоналізація "запитальних" форм діяльності у

професійну страту – наукові співтовариства. Орієнтація європейської свідомості на практику метафізичного запитування формувалася через такі соціокультурні контексти: феномен "коперніканського перевороту", реформаційні ідеології, географічні та технологічні відкриття, розвиток експериментального природознавства;

- обґрунтовано, що онтологічні структури європейської свідомості вкорінені в структурах раціональності, оформлені практикою метафізичного (граничного) запитування. За класичною метафізикою в європейській культурі закріпилася роль формулювання гранично ясного універсального методу (у формі строгих регламентацій практики запитання-відповіді) пізнавальної діяльності. Водночас іншим формам філософського знання (логіці, естетиці, етиці тощо) в структурі дисциплінарної ієрархії відводилася функція верифікації базових метафізичних установок. Інтелектуальні еквіваленти зазначеної регламентації метафізичної рефлексії виявилися у формуванні установки на пошук точного (істинного) методу пізнання, становленні таких напрямків, як раціоналізм, емпіризм, натурфілософія, використанні мови математики для викладу метафізичних проблем;

- встановлено, що деструкція норм класичної метафізики у ХХ сторіччі приводить, по-перше, до відмови від опозиції суб'єктивного та об'єктивного; по-друге, до сфери філософського аналізу потрапляють дорефлексивні (несвідомі) структури, під впливом яких перебуває Розум; по-третє, відбувається відмова від традиційних уявлень про зміст поняття "об'єктивність". Процес деструкції класичної метафізики йде "по лінії" доповнення практик запитання-відповіді аксіологічним та екзистенційним змістом, що призводить до обмеження верховенства гносеологізму та відновлення у правах герменевтичних устремлень. Утверджується залежність філософської рефлексії від міри залученості у соціальну та політичну історію;

• показано, що культурна практика ХХ сторіччя деформує базові презумпції класичного мислення, а саме руйнується біполярність методичної установки класичної метафізики, яка виражалася у строгій демаркації суб'єктивного та об'єктивного, всезагального та одиничного. Становлення сучасних практик запитання-відповіді в європейському інтелектуальному досвіді безпосередньо пов'язується з формуванням нових структур європейської ідентичності. Нові практики запитання-відповіді ("постметафізика") формують історико-культурний сенс метафізичного змісту ідеї європейської ідентичності. Істотним виміром цього змісту є онтологічний плюралізм (поліструктурність) рефлексивних практик, що, у свою чергу, знаходить відображення у соціальних, політичних та економічних формах сучасного європейського суспільства.

Науково-практичне значення роботи визначається тим, що одержані результати, напрацьовані методологічні підходи можуть бути використані:

- для подальшої науково-теоретичної розробки проблем культурного розвитку у вітчизняній науковій практиці;
- у викладацькій діяльності в курсі лекцій з історії європейської філософії та культури;
- в аналізі та прогнозуванні ідеологічних та соціально-політичних процесів, що відбуваються як в Україні, так і поза її межами.

Апробація роботи здійснена в наукових публікаціях, а також у виступах на наукових конференціях "Філософія творчості" (Київ, 1992), "Культура та етнотика" (Київ, 1994), "Шляхи самопізнання людини в філософії, релігії, науці" (Севастополь, 1996), "Спадщина Декарта та сучасна культура" (Київ, 1996).

Структура дисертації зумовлена специфікою об'єкта та предмета аналізу, метою, завданнями та логікою дослідження. Відповідно до висунутої пошукувачем концепції інтерпретації

європейської класичної метафізики як явища історико-культурного ряду остання має кілька вимірів. Бачення внутрішнього взаємозв'язку цих вимірів і визначає композиційну побудову дослідження, яке складається з вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаної літератури.

ГОЛОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються стан розробки теми та методологічні засади, формулюються мета й завдання дослідження, його наукова новизна, науково-практичне значення роботи, а також описуються форми апробації результатів роботи.

Перший розділ **"Зміст поняття "класична європейська метафізика"** присвячений аналізу змісту базових понять дисертаційного дослідження.

Тут аналізується зміст поняття "класичне", яке є нормативним для циклу історико-філософських дисциплін. Ця нормативність виявляється в парадигмальному значенні класичних зразків філософування для формування способів викладу, розповідання, методичних прийомів роботи з емпіричним матеріалом тощо.

Далі розглядаються культурологічні перспективи поняття "європейське". Розглядуваний період інтелектуальної історії сформувався, коли автор класичного філософського твору ідентифікував себе як європейця. У прагненні збагнути феномен класичної метафізики термін "європейська" має доглибний історико-культурний та екзистенційний сенс.

Перша культурологічна перспектива пов'язана із завданням визначення того, з якого моменту континентальної історії виникає феномен "Європа" у філософській традиції. Автор вважає, що феномен "Європи" пов'язаний з філософською рефлексією з моменту

виникнення наукового філософського пізнання, для якого емпіричним підґрунтям було експериментальне природознавство.

Наступна культурологічна перспектива, яка вносить чимало непорозумінь в історико-філософський аналіз, пов'язана з усталеною демаркацією західно- та східноєвропейського. А точніше, зі звичкою ототожнювати філософські доктрини, які виникли у країнах Західної Європи, з усім обсягом поняття "європейська метафізика".

У роботі обґрунтовується думка, що містика як напрямок філософії, незважаючи на те, що вона формувалася у відштовхуванні від західного раціоналізму, все ж не змогла зруйнувати мислительний простір метафізики: вона всього лише суб'єктивно ідентифікувала себе як її alter ego, але справжня деструкція метафізичного типу запитування була здійснена саме у рамках власне метафізики.

Третя культурологічна перспектива, яка розглядається в роботі, -- це метафізична природа так званої "ідеї Європи", або європейської ідентичності. Строго кажучи, тут им стикаємося з двоєдиним завданням: визначаючи класичну метафізику та її історико-культурний сенс, ми тим самим визначаємо метафізичний зміст ідеї європейської ідентичності.

У цьому ж розділі інтерпретується концепція М.Вебера про сенс європейської культурної ідентичності. У цій концепції суть європейської ідентичності пов'язується з поширенням на суспільне та інтелектуальне життя суспільства формальної раціональності.

У цьому розділі велика увага приділена розкриттю поняття "метафізика".

Під метафізикою у дисертаційному дослідженні розуміється певний напрямок філософської рефлексії, який формує ситуацію адресування метафізичного запитання, або граничного запитання, на яке здатна свідомість. Метафізика детермінує формування практик запитання-відповіді, в межах яких існують наука, мистецтво, тобто за

філософією в історії європейської культури закріплюється завдання граничного запитування. Сумнів у граничних підвалинах світу й є, власне, метафізичне запитування. Зміни у практиці запитування-відповіді з необхідністю ведуть до зміни існуючої картини світу.

Другий розділ **"Соціокультурні контексти класичної метафізики"** починається з аналізу інтелектуальних тенденцій, які передують становленню метафізичних систем. У роботі вони умовно позначені як "передметафізика". Під цим поняттям розуміються метафізичні досліди піфагорейзму, платонізму, стоїцизму та християнської теології, які передували Новому часові.

У дисертаційному дослідженні зазначається, що спільною рисою цих "передметафізичних" систем є установка на синкретичний характер поняттєвого апарату та способу життя. У синкретизмі "пізнання-просвітлення" й полягає своєрідність "передметафізики".

Процедури здобуття знання у "передметафізиці" безпосередньо сполучені з актом віри. Пізніше установки "знати" та "вірити" будуть розведені у класичній метафізиці й фактично опиняться у стані антагонізму.

Соціокультурні передумови становлення класичної метафізики історично філософії найчастіше пов'язують з явищем "коперніканського перевороту" в світогляді.

Для новоевропейської класичної філософії геліоцентрична система Коперніка має значення й як природничо-наукове відкриття, й як своєрідна ціннісно-смыслова "точка опертя" європейського раціоналізму.

Соціокультурне значення цього відкриття полягає в тому, що пересічний європеєць відмовився від віри в "очевидну", наочну істинність геоцентризму.

Це означає, що людина повинна була по-новому почати сприймати безпосередню дійсність, тобто для того, щоб "гіпотеза"

Коперніка могла бути сприйнята європейською культурою як загальноприйнята картина світу, необхідна була радикальна зміна буденної свідомості пересічного європейця. Саме це й відбулося у XVI - XVII сторіччях під впливом доглибних змін соціального життя, викликаних переходом від феодалізму до промислової доби.

Становлення культури Нового часу, формування нового типу людини, здатної без опертя на традицію на свій страх і ризик самостійно діяти у різних галузях (від економіки до наукового експерименту) потребувало опанування принципово нових практик запитання-відповіді.

У дисертаційному дослідженні інтерпретується широко розповсюджена концепція Віндельбанда про соціокультурні передумови становлення новоевропейської філософської традиції. Серед причин, які зумовили виникнення класичної метафізики, вказується на значення великих географічних відкриттів, навколосвітніх подорожів Магеллана та відкриття Колумбом Америки, відкриття кулеподібності Землі, винахід книгодруку, пороху тощо.

На підставі цих фактів все становище людини у Всесвіті повинно було постати у зовсім іншому світлі. Це були доглибні зміни в європейській культурі, сформовані базові елементи сучасного мислення. Цими відкриттями, пише Віндельбанд, пояснюється загальна методологічна спрямованість новоевропейської філософії, а саме її опозиційний характер стосовно середньовічної схоластики, а також установка на дослідження передусім самої діяльності суб'єкта пізнання.

Третій розділ **"Головні теми класичної метафізики"** присвячений аналізу головних тем (стратегій практик запитання-відповіді), які розроблялися у традиції новоевропейської філософії.

Форми, яких набувала європейська метафізика впродовж своєї історії, були зумовлені, з одного боку, епістемологічними можливостями інтерпретації емпіричного знання, а з іншого --

уявленнями про природу істинного знання. У розглядувану добу в "технології" адресування запитання стосовно розуміння "природи ідей", тобто природи свідомості, простежується строге розмежування між емпіризмом та раціоналізмом. Наступною важливою пізнавальною стратегією була натурфілософія, яка формувалася в опозиції до теологічного пояснення природи.

У розділі також аналізується вплив механіцизму на філософію цього періоду. Механіка була головною формою емпіричної інтерпретації математики, яка для цієї доби становить ідеал наукового знання. У цей період створення універсальної математики вважалося найважливішим гносеологічним завданням, чим і пояснюється експансія норм математичного природознавства на філософію. Так, для Канта "Критика чистого розуму" є, зокрема, відповіддю на запитання "як можливе чисте природознавство?". Лейбніц говорив, що "без математики не проникнути в підвалини метафізики".

Механістична методологія передбачає зведення складного до простого, якісних відмінностей до кількісних. Механіцизм знаходить своє логічне продовження у загальній концепції детермінізму XVII – XVIII сторіч.

У розділі обґрунтовується теза, згідно з якою метафізичний спосіб мислення як установка на адресування граничних запитань до буття аж ніяк не зводиться до абсолютизації механіки. Класична механіка була лишень етапом у становленні наукового пізнання. У Новий час вона постала, з одного боку, як наука, яка впорядковує відомості про природу, а з іншого – як перша історична форма теоретичного природознавства.

Загалом же, робиться висновок у цьому розділі, онтологічні структури свідомості у класичній метафізиці зводяться до раціоналізму, який є водночас відображенням щонайвищої методологічної культури та самодисципліни розуму.

Соціальний і культурний еквівалент раціоналізму репрезентований у феномені техніки. Самі по собі технічні устрої та технологічні процеси були відомі з давніх-давен, але виникнення такого явища, як машинне виробництво, ґрунтоване на експериментальному природознавстві, можливе було саме в тому культурному мислительному середовищі, де перемогу святкує презумпція формальної несуперечливої ясності пізнання.

Перебіг метафізичної думки не повинен адресуватися речам та явищам, переконанням та віруванням, не перевіреним мислительною практикою запитання-відповіді. Для Декарта ця практика уявлялася у формі сумніву, для Канта – як трансцендентальне запитання.

У розділі детально аналізується, зокрема, критична установка Канта, яка виражається у запитаннях, які були адресовані "Критиці чистого розуму": "чи можлива взагалі метафізика?" або, що те саме, "як можливе взагалі пізнання?". В кантівській інтенції "як можливо" полягає базовий сенс метафізичного пізнання і, відповідно, метафізичного запитання. Рефлексія над тим, "як можливе" пізнання (або метафізика), є принциповою новацією кантівської думки в європейській інтелектуальній історії. Трансцендентальне запитання Канта нарівні з *cogito* Декарта настільки органічно "вписалося" в європейську свідомість, що саме з переоцінки цих установок (тобто з переоцінки суб'єкт-об'єктних відносин) починається процес деструкції класичної метафізики. Таким чином, метафізичне запитання конституює особливу предметну царину пізнання – сферу умов можливості будь-якого іншого пізнання (не метафізичного).

Загалом класична метафізика виходить з того, що ідеї, які є засадовими стосовно метафізичного знання, являють собою конструкції розуму, які не мають ніякого чуттєвого аналогу в емпіричному досвіді. Джерелом виникнення ідей є не емпіричний досвід, а діяльність самого розуму. Метафізичні ідеї вказують на межі та можливості пізнання, на

своєрідну останню межу, якої може сягати досвід. Структура суб'єкт-об'єктних відносин немовби встановлює ту метафізичну межу, за яку розум не може переступити у своїй пізнавальній діяльності, не ризикнувши ввійти у протиріччя із самим собою.

Безперечним досягненням класичної метафізики було прагнення обґрунтувати універсальні закони мислення, презумпцію суверенності суб'єкта пізнання перед лицем стихійності природи, здорового глузду та забобонів.

У четвертому розділі **"Деструкція класичної європейської метафізики"** порушена проблема розглядається на прикладі світоглядних та методологічних новацій Ніцше, Маркса та Фрейда. Ці новації є своєрідним символічним виміром особливостей культурного процесу.

Ніцше, за словами М.Хайдеггера, є "останнім мислителем метафізики". Ніцше у своєму "метафізичному бунті" проти класики гранично загострив тему індивідуальності та роль цього поняття у філософському дискурсі, рішуче виступав проти експансії гносеологізму в філософії. Він радикально розширив горизонти практики запитання-відповіді передусім тим, що сформулював питання стосовно екзистенційної цінності пізнання.

Значення Маркса для європейської традиції полягає в обґрунтуванні "матеріалістичного розуміння історії". Згідно з Марксом, метафізичний Розум, тобто трансцендентальні умови можливості пізнання, безпосередньо залучений у соціальну та політичну історію. Це означає, що фундаментальною умовою пізнання є історико-культурний контекст, непідвладний Розумові. Таким чином, Маркс доводить, що Розум не є якесь позачасове або позапросторове утворення, що його структури змінюються разом з культурними, політичними та соціальними трансформаціями, які відбуваються у суспільстві.

Велика увага приділена значенню Фрейда у деструкції установок класичної метафізики.

Фрейд ніколи не займався проблемами, традиційно закріплюваними за метафізикою. Класичний психоаналіз – це передусім набір психотерапевтичних процедур, призначених для лікування неврозів, а проте гносеологічні проблеми, розв'язувані в психоаналізі, справили істотний вплив на розвиток філософії.

У дисертаційному дослідженні значення Фрейда у деструкції класичної метафізики зводиться до таких позицій.

По-перше, значення "коперніканського перевороту", здійсненого Фрейдом у науці, полягає в легітимному введенні (тобто з дотриманням вимог ясності та раціональної вірогідності) у науковий обіг поняття несвідомого.

По-друге, Фрейд порушив питання про "технологію" реконструкції несвідомих (дорефлексивних) реалій, під владою яких перебуває Розум.

Пізнання Воно вимагає відмови від класичних методологічних установок. Тут дослідникові доводиться користуватися прийомами іномовлення, розпливчастими з точки зору формально-логічних вимог висновками.

По-третє, філософське значення вчення Фрейда пов'язане з трансформацією поняття "об'єктивність". У практиці психоаналізу немає строгої демаркації на зовнішнє та внутрішнє, об'єктивне та суб'єктивне. Тут дослідник безпосередньо залучений у процес реконструкції причин захворювання. Іншими словами, виходить, що відмова від традиційних вимог "об'єктивності" не є синонімом хибності отримуваних результатів.

По-четверте, Фрейд трансформував характер адресування запитання у практиці наукового дослідження. Для класики було цілком очевидним, що метафізичне запитання має бути строго сформульоване.

Проте психоаналітична практика відмовляється від стратегії чіткого формулювання запитання. Психоаналітичні дії стосовно запитання-відповіді здійснюються у просторі символічного іномовлення, де строга послідовність типу "запитання – відповідь" не є ефективною.

Процеси деструкції класичної метафізики співвимірні з глобальними змінами, які відбуваються в європейському суспільстві у ХХ сторіччі і які в літературі ще позначаються як антропологічна катастрофа: дві світові війни, супутні їм політичні революції, виникнення феномена ідеології як "смысловірного" первня у формуванні цінностей та орієнтацій суспільства.

У дисертаційному дослідженні обґрунтовується теза про те, що загальна причина цих глобальних змін полягає в тому, що європейська культура ввійшла у технократичне суспільство ХХ сторіччя із свідомістю, вихованою в душі ідеалів і норм класичного раціоналізму XVII – XVIII сторіч.

Так, у розділі доводиться, що норми тоталітарної ідеології фактично ідентичні установкам класичної метафізики. Це -- впевненість у раціональній ясності та логічній несуперечливості соціальних дій суб'єкта, апеляція до досягнень наукового знання у прагненні перевлаштувати суспільство та людину згідно із заданим зразком, схильність до строгих причиново-наслідкових умовисновків, прагнення підтвердити соціальним експериментом висовувані ідеї тощо.

П'ятий розділ "Історичні долі класичної метафізики у ХХ сторіччі".

Своєрідним лейтмотивом сучасної ситуації у філософії є пошук нових (постметафізичних) горизонтів філософського дискурсу.

У розділі наведена інтерпретація сучасних зусиль філософського постмодерну подати модель філософської рефлексії. Під постмодернізмом заведено розуміти таку форму філософського дискурсу, яка виникла у другій половині ХХ сторіччя і для якої

характерною є "недовіра до метанаративів" (Льотар), які продукувала класична традиція, тобто до глобальних ідеологічних доктрин, які пояснюють буття з аксіоматичних метафізичних засновків. Сучасний постмодерн визначає свої зазіхання як симптом розпаду єдності філософської рефлексії (тобто класичної традиції), з одного боку, та як лояльність до онтологічної множинності -- з іншого. Ідеологія постмодерну виступає за принциповий онтологічний плюралізм рефлексивних практик, причому це поняття також включає й форму суспільного життя.

Тема класичної метафізики як явища історико-культурного ряду в працях сучасних авторів (фундаментальна онтологія М.Хайдеггера, трансцендентальна прагматика Апеля, теорія лінгвістичних ігор Вітгенштейна, генеалогія влади/знання М.Фуко, теорія соціальної комунікації Хабермаса, герменевтика як альтернатива методологічному сцієнтизму Гадамера, теорія наративних структур як шляху розуміння культури П.Рікьора або культурологічна теорія гри Й.Хейзінги) постає, якщо брати саме культурологічний вимір проблеми, як усвідомлення потреби сучасної європейської людини в осмисленні нових метафізичних горизонтів буття та свідомості.

У розділі також порушується питання, пов'язане з формуванням нових парадигм раціонального знання або, як це питання ще позначається у дослідницькій літературі, "некласичної раціональності".

У розділі відзначається, що у науковому співтоваристві відсутній загальноприйнятий розв'язок стосовно того, які властивості та установки повинен мати так званий "ідеал некласичної раціональності".

Не претендуючи на повноту викладу, оскільки ця тема є предметом спеціального дослідження, автор вказує на такі поняття (реконструйовані радше як сумарні зусилля інтелектуального співтовариства), які позначають напрямки формування нових структур раціональності:

- це відмова від методологічної біполярності класики, тобто від установки препарувати предмет пізнання за допомоги категоріальних опозицій всезагального та одиничного, теоретичного та емпіричного, суб'єктивного та об'єктивного;

- це також відмова від онтологічного монолізму, згідно з яким сутність одиничного належить розуміти виключно як результат прояву універсальних законів, іншими словами, одиничне тут постає як ілюстрація універсально-всезагального. Навпаки, сучасна філософія намагається бачити радше не одиничне в його класичному варіанті, а індивідуальне, яке має "регіональну онтологію";

- принциповою новацією сучасної філософії є герменевтична орієнтація, яка вивільняє рефлексію від диктату формалізованого сцієнтизму й забезпечує циклові гуманітарних дисциплін автентичні методологічні відповідності та орієнтири.

У цьому розділі дисертаційного дослідження аналізується ще одна важлива детермінанта класики, яка трансформується сучасністю, а саме ідеологія.

Узагальнюючи виступи сучасних філософів, можна окреслити такі культурологічні альтернативи модерністської (або класичної) ідеології. Це: зміна модерністського європоцентризму постмодерністським глобальним поліцентризмом; запобігання загрози самознищення людства (світові війни, етнічні конфлікти); запобігання втраті панівних цінностей європейської культури; глобальний пріоритет інтересів людини щодо інтересів держави; прагнення поставити техніку на службу ідеалам людини та суспільства; охорона навколишнього середовища, впровадження екологічної індустрії, яка відповідає інтересам людини; підтримка справжньої соціальної демократії, яка утверджує принципи свободи та рівності.

Результати, отримані у проведеному дисертаційному дослідженні, дозволяють зробити висновок, що ідеали та норми класичної

метафізики, проти яких повстала філософія ХХ сторіччя, у кінцевому підсумку не зникли з інтелектуального простору сучасної думки. Незважаючи на відкрите неприйняття деякими представниками сучасного постмодерну класичної традиції, можна, проте, сказати, що досвід класичної спадщини наявний у духовних шуканнях сучасності.

Сьогодні відбувається не втрата цінностей, а їх зміна. Перед європейським співтовариством постає завдання сформулювати принципи "нової метафізики" або нового світогляду для сучасних умов розвитку суспільства та культури.

У **висновках** дисертації формулюються результати дослідження, визначається культурологічне, теоретичне та практичне значення, перспективи та можливі шляхи подальшого аналізу історико-філософської спадщини європейської класичної метафізики.

У результаті дослідження можна зробити такі **висновки**:

- під метафізикою слід розуміти інтенцію до формування граничного запитання, на яке здатна свідомість. Метафізичне запитання окреслює просторово-часові та ціннісно-сміслові горизонти мислення. Зміни у метафізичній практиці запитання-відповіді з необхідністю ведуть до зміни існуючої картини світу, до переосмислення місця людини в світі;

- орієнтація європейської свідомості на практику метафізичного запитування формувалася через вплив таких соціокультурних контекстів: феномен "коперніканського перевороту", реформаційні ідеології, географічні та технологічні відкриття, розвиток експериментального природознавства;

- онтологічні структури європейської свідомості вкорінені в структурах раціональності, оформлених практикою метафізичного (граничного) запитування. За метафізикою в європейській культурній традиції закріпилася роль формулювання гранично ясного універсального методу пізнавальної діяльності у формі строгих

регламентації практики запитання-відповіді. Соціокультурні еквіваленти цієї регламентації виявляються у структурі господарського життя, в організації політичних структур суспільства, в уявленнях про взаємовідносини держави та громадянського суспільства;

- деструкція норм класичної метафізики у ХХ сторіччі призводить до відмови від аксіоматичності опозиції суб'єктивного та об'єктивного: до сфери філософського аналізу потрапляють дорефлексивні (несвідомі) структури; трансформується зміст поняття "об'єктивність"; практики запитання-відповіді доповнюються аксіологічним та екзистенційним змістом, що призводить до обмеження гносеологізму й до відновлення герменевтичних орієнтацій філософської рефлексії;

- розвиток сучасних практик запитання-відповіді в європейському інтелектуальному досвіді безпосередньо пов'язується з формуванням нових структур європейської ідентичності. Нові практики запитання-відповіді ("постметафізика") формують історико-культурний сенс метафізичного змісту ідеї європейської ідентичності. Сучасний вимір цього змісту пов'язується з онтологічним плюралізмом (поліструктурністю) рефлексивних практик, що, у свою чергу, знаходить своє відображення у сучасних соціальних, політичних та економічних формах сучасного європейського суспільства.

Головні положення дисертації викладені у публікаціях:

1. Гра, індивідуальність, культура. // Філософія творчості. Тези Всеукраїнського теоретичного семінару "Філософія творчості". Київ, КПІ, 1992 р., 0,2 д.а.).

2. Трансформація смислообразуючих принципів в кризові періоди розвитку європейської культури. // Культура та етнотетика. Тези міжнародної конференції "Культура та етнотетика". - Київ, 1994 р., 0,2 д.а.

3. Вебер о смысле европейской рациональности. // Шляхи самопізнання людини в філософії, релігії, науці. Тези Всеукраїнської наукової конференції. - Київ - Севастополь, 1996, 0,2 д.а.

4. Проблема індивідуальності у класичній та сучасній філософії. Депоновано в УкрІНТЕІ 25.10.1996, № 81 - Ук 96, 1,5 д.а.

Валевская И.А. Классическая европейская метафизика как явление историко-культурного ряда.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 - история философии. Институт философии Национальной академии наук Украины. Киев, 1996.

Диссертацией является рукопись. В работе, выполненной на основе анализа произведений представителей классической метафизики рассмотрены методологические основы классической метафизики и проанализированы социокультурное значение классической метафизики в европейской истории.

Walewska I.A. The Classics European Metaphysics as a History-Cultural Phenomenon.

The dissertation thesis for Candidate of Sciences degree in philosophy. Speciality 09.00.05 - History of Philosophy. The Institute of Philosophy. National Academy of Sciences of the Ukraine. Kyiv, 1996.

The dissertation thesis is a manuscript. The thesis based on the analysis of works of representatives of classics metaphysics is devoted metodological fundaments of classics metaphysics and the analysis of history-cultural content of the classics metaphysics in the european history.

Ключові слова: классическая метафизика, европейская философия, постмодернизм.

02/18/25

АВ 36.331

СП "Різо-Принт"

Віддруковано на різнографі з готових оригіналів. Тираж 100 прим.
Адреса: м. Київ, вул Дмитрівська, 30, тел./факс (044) 216- 4298.